

ALOIS RIEGL ȘI CONTRIBUȚIA SA LA CONSACRAREA METODEI DE CERCETARE ÎN ISTORIA ARTEI

Doina Ionescu

Savantul vienez Alois Riegl a fost unul dintre întemeietorii școlii vieneze de istoria artei. A. Riegl a studiat dreptul, filozofia și istoria universală și ulterior istoria artei. Alături de alți istorici și teoreticieni, și-a adus contribuția la cunoașterea și înțelegerea fenomenelor artistice și a cercetat condițiile apariției și dezvoltării doctrinelor privind arta, filiațiile, constituirea și „fructificarea” lor de către posteritate.

Datorită gândirii sale istorice și teoretice, Riegl a avut o importanță deosebită în constituirea disciplinelor moderne de cercetare a istoriei și de teorie a artei. O serie de cercetători recunosc valoroasa contribuție a savantului vienez. Astfel Emil Reisch afirma că opera lui Riegl va constitui un model de cercetare științifică. Loorenz Dittmann îl considera creatorul „primului sistem” de istoria artei. Hermann Bauer îl proclama „primul istoric de artă modernă”, care marchează o nouă etapă a disciplinei, aceea de istoria artei ca istorie a stilurilor. Erwin Panofsky menționa că rolul lui Riegl în teoria artei este asemănător celui kantian în teoria cunoașterii.

Cu opera lui Riegl și-a făcut intrarea în istoria artei acea înclinație către abstracțiune, atât de bogată în consecințe în secolul al XX-lea¹. Savantul a așezat pe noi baze principiul spiritual, repunându-l în drepturile sale. Prin noile impulsuri date școlii de istoria artei, aceasta și-a exercitat influența și pe plan internațional.

Ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, marchează pentru istoria disciplinelor moderne de cercetare a artei, în special a artelor plastice, momentul de „efervescentă”, de căutare a unor noi căi de abordare a artei, diferite de cele întreprinse în estetică.

Opera lui Riegl se încadrează în mișcarea universală de înnoire resimțită la începutul secolului XX, savantul încercând să realizeze o apropiere a concepției istorice de cea a vizualității.

Alois Riegl și-a impus cunoașterea universală a istoriei artei într-un spirit obiectiv. El afirmă că cel mai bun istoric de artă este acela care nu are gust personal, pentru că el trebuie să găsească criteriile obiective ale dezvoltării istorice².

Savantul vienez are unele afinități indirecte cu ideile și metoda lui Jakob Burckhardt. În concepția acestuia, artele plastice reprezentau parte integrantă a istoriei culturale, iar istoria este determinată de raportul dialectic dintre religie, politică și cultură. A. Riegl încearcă să încadreze fenomenele artistice în ambianța spirituală, istorică și culturală care le-a generat. Se deosebește însă fundamental de Burckhardt, pentru că în gândirea sa, creația artistică nu este considerată un fenomen secundar, o oglindire materială a gândirii abstracte. A. Riegl a fost adversar al metodei materialiste de cercetare a artelor plastice care încercau să reducă fenomenele artistice la legi de dezvoltare mecanică.

Concepțiile lui A. Riegl pornesc, afirmă Julius Schlosser „de la o formă obligatoriu nouă, de la acel ceva din om care ne inspiră plăcerea formelor frumoase și care a dat naștere în mod liber și independent, reprezentărilor liniare, geometrice, fără a introduce inițial, un element material intermediar”.

¹ Udo Kultermann, *Istoria istoriei artei*, București, 1977, p. 116.

² Aloise Riegl, *Istoria artei ca istorie a stilurilor*, București, 1998, p. 9.

A. Riegl considera opera de artă ca un rezultat al unei voințe de artă categorice și conștiente de țelul ei, voință care se impune în luptă cu scopul utilitar, materia primă și tehnica. Celor trei factori le-ar reveni un rol de inhibare negativ, reprezentând „coeficienții de frecare în interiorul produsului ca ansamblu”³.

A. Riegl a înlocuit conceptul de determinism artistic cu acela de originalitate stilistică sau de „voință de artă”. După el, artele se deosebesc între ele prin intențiile formale care le călăuzesc, care trebuiesc detașate de studiul istoric.

În concepția lui Riegl, opera de artă constituie un progres față de valorile istorice ale epocii sale. Procesul creator al artistului implică nevoia de a depăși reprezentarea din care se hrănește. Voința artistului este voința de a supune realul stilului propriu. Dar realul este întotdeauna stilizat istoric, este deci vorba de a depăși stilul curent printr-o nouă schemă stilistică⁴.

Savantul vienez folosindu-se de criteriul ce face distincție între „viziunea tactilă” și „viziunea optică”, a studiat diverse tipuri de viziune spațială care s-au succedat în antichitate, de la reliefurile egiptene, la arta greacă, arta helenistică și arta romană târzie și le-a aplicat mai departe, artei baroce.

În „Gramatica istorică a artelor plastice”, Riegl menționează că istoria artei s-a elaborat la început cu ajutorul esteticii care i-a stabilit trei capitole: arhitectura, sculptura și pictura, la care s-a adăugat ulterior al patrulea, cel al artelor decorative. A doua fază în constituirea istoriei artei ar reprezenta-o cercetările specializate pe fiecare domeniu în parte, iar refacerea de sinteză a datelor acumulate va fi dirijată de o disciplină nouă ce s-ar putea defini ca *estetica modernă*. Desemnată mai corect ca *teoria artei*, i se va reclama autonomia. Inițierea disciplinei autonome a științei artei a redimensionat cercetările specializate ale fenomenelor artistice, studiul analitic și comparativ al operelor de artă.

Contemporanii lui Riegl preferau să discute în cadrul lecțiilor de istoria artei, despre antichitatea clasică și Renaștere. În concepția lui Riegl, istoria artei era percepută ca istorie universală, iar istoricul este purtătorul tendințelor comune epocii sale.

A. Riegl a realizat o cercetare istorică a evoluției stilistice prin intermediul artiștilor, iar măreția lor se dezvăluie în contribuția individuală la dezvoltarea generală, ca întrupare ideală a voinței artistice comune. Savantul vienez subliniază diferența dintre voința artistică nordică, spirituală, imaterială și cea italiană, volitivă, corporală. Riegl definește voința artistică barocă printr-o sensibilitate și o redare subiectiv-optică, accentuate, ca principiu al continuității și înnoirii pe axa Nord - Sud și antic - modern. Barocul a constituit încă de la început o enigmă și poate de aceea a fost atât de vehement negat, deși a reprezentat o sensibilitate europeană modernă. Recuperarea sa pozitivă s-a produs abia la finele veacului trecut, când formele sale puteau corespunde modernității. Pentru Riegl conținutul iconografic al operei de artă este determinat de forma ei (de reprezentarea obiectelor prin contur și culoare, în suprafață sau spațiu), astfel încât să trezească pentru privitor o plăcere. În artele plastice esențial este felul reprezentării.

Pentru savant istoria artei ca știință nu se poate mulțumi cu prezentarea și datarea faptelor, ci trebuie să cerceteze izvoarele lor, fiecare operă fiind efectul unei anumite cauze originare.

³ Udo Kultermann, op cit, p. 117.

⁴ Guido Morpurgo- Tagliabue, *Estetica contemporană*, vol. 1, , București, 1976, p. 257.

În anul 1893, A. Riegl publică cartea *Stillfragen* unde face apel la conceptul „voinței de artă”, dezvoltând o bază supraindividuală din care putea fi „cristalizat” un principiu spiritual exprimând voința epocii.⁵

Voința artistică nu este determinată de voința subiectivă a individului, ea reprezintă o voință supraindividuală, corespunzând, epocii, perioadei. Canalizându-și studiul asupra formei, Riegl ajunge la concluzia că o voință supraordonată îi îndeamnă pe indivizi la o serie de realizări artistice și că de fiecare dată pe lângă artele majore se afirmă și artele aplicate, fără a exista diferențe, ca o expresie a epocii.

O preocupare majoră a avut-o Riegl și în ceea ce privește problema relației dintre particular și general, fiind convins că a găsit metoda care permite penetrarea dincolo de aparența fenomenelor⁶.

Analizând conceptul de voință formală, Riegl susține că orice artist începe prin imitarea unui stil. Voința formală este sinonimă cu intenția artistică înțeleasă ca o inițiere liberă, dar condiționată totuși de gradul de dezvoltare culturală a unei epoci. Artistul se naște atunci când nu mai imită, ci inventează forme. Caracterul de invenție aparține artistului în măsura în care el se îndepărtează de soluțiile banale.

A. Riegl analizează voința artistică din perioada romană târzie, menționând că aceasta are în comun cu voința artistică a întregii antichități pura concepere a formei individuale ca fenomen sensibil evident material, în vreme ce arta modernă este gândită nu ca delimitare severă a fenomenelor individuale, cât ca unificare a lor în forme colective sau ca demonstrare a dependenței aparentelor individualității. Ca mijloc artistic esențial folosit pentru a realiza scopul artistic, a fost ritmul. Există un ritm al elementelor alăturate sau suprapuse, nu și al celor succesive. În acest caz formele sau fragmentele singulare s-ar acoperii reciproc, refuzând perceperea privitorului. Artă romană târzie a tins către reprezentarea formelor individuale în suprafață prin intermediul unei compoziții ritmice.

Voința artistică romană târzie nu s-a mai mulțumit să privească forma singulară în bidimensionalitatea ei, ci a dorit să o vadă în desăvârșirea ei spațială, respectiv tridimensională. Devenea astfel obligatorie desprinderea formei individuale de planul vizual, de fond și de izolarea ei și de această suprafață și de celelalte forme individuale. Izolarea independentă a formei individuale a determinat emanciparea intervalului

În articolul „O nouă istorie a artei”, apărut în anul 1902, Riegl menționează că sarcina istoriei artei ca știință o constituie încadrarea fiecărei opere individuale într-un concept general al stilului.

Operele lui Riegl au o dublă însemnătate: au contribuit fundamental la înlăturarea prejudecăților materialiste și clasicizant-dogmatice, pe de altă parte au inițiat direcții moderne de cercetare a artei. Problema stilului poate fi considerată cap de serie al unei direcții formaliste în istoria artei. *Istoria artistică romană târzie și Apariția artei baroce la Roma*, marchează epoca recuperării stilurilor „decadente” sau necunoscute.

Gramatica istorică a artelor plastice, este prima istorie a artelor înțeleasă ca „istorie a spiritului”. În ea, Riegl stabilea cele cinci elemente ale operei de artă – scopul, materia, tehnica, motivul și raportul formă – suprafață, ultimul fiind „cel autentic artistic”.

Teoria artei lui Riegl este datoare doctrinei *purei vizualități*. Autorul vorbește de un „idealism al operei de artă”, pentru că omul deși se inspiră din natură, el nu imită nici odată întocmai. Riegl formulează conceptul obiectiv al explicării stilurilor, prin dezvoltarea polarității posibilităților perceptive. El stabilește aprioric voința de a crea

⁵ Udo Kultermann, op cit, p. 118.

⁶ Ibidem

arta căci îi găsește categoriile în binomul tactil - optic, prin viziunea obiectului în sine și a spațiului. Dezvoltarea voinței artistice este dependentă de această apariție duală a naturii. Riegl formulează binomul formă - suprafață și urmărește schimbarea punctelor de vedere de la viziunea apropiată, caracteristică artei egiptene (o minuție a reprezentării), la viziunea normală, specifică artei clasice eline (stabilirea unui raport între obiecte și spațiu), până la viziunea depărtată, care se îndepărtează de tactilitate, permițând topirea obiectelor în spațiu devenit astfel protagonistul imaginii intuită în arta antichității târzii și ajunsă la apogeu în arta modernă a impresionismului. Savantul stabilește identitățile obiectiv - tactil și obiectiv - optic - coloristic. Voința artistică modernă aspiră către o artă care reprezintă lucrurile ca apariții trecătoare, colorate, ale unui singur subiect contemplator⁷.

Fundamentală pentru gândirea lui Riegl rămâne considerarea operei de artă ca produs creator al reprezentării senzoriale. Riegl nu a insistat asupra analizei schimbărilor unui stil în altul și a unei epoci istorice într-alta. Scopul concepției deterministe este elaborarea unor categorii cu ajutorul cărora din simpla analiză a unei opere de artă să se poată deduce stilul în care aceasta se încadrează, să reconstituie toate ramurile culturii din epoca respectivă. Principiul care guvernează evoluția artei și determină schimbările de stil este formulat de Riegl prin sintagma „voință artistică”. Riegl concepe voința artistică, drept forță reală încarnare a spiritului colectiv. Artistul devine în concepția lui Riegl, executantul pasiv al voinței artistice a epocii sale. Savantul nu analizează relația artistului cu societatea, ce presupune dependență și libertate de creație. Artistul pare să fie considerat un „inspirat”, uneori inconștient, voința artistică nerelevându-se decât personalităților de excepție. Conceptul de voință artistică exclude judecata de valoare, imaginația, realizarea sau eșecul. Uniformizează valorile și nu distinge artiștii purtători ai tradiției, de înnoitorii formelor. Formularea conceptului de voință artistică a permis egalizarea importanței tuturor ramurilor artelor plastice și afirmarea unității lor stilistice.

A. Riegl se încadrează spiritului de reevaluare a artelor „minore” ce a determinat prin stilurile 1900, mutații fundamentale. Savantul vienez a fost un prevestitor al căii iconologiei.

A. Riegl convertește istoria ca disciplină științifică, într-o disciplină umanistă, de transformare a mărturiilor istorice umane într-un cosmos al culturii. Artă este înțeleasă de savant ca principala sursă creatoare a cosmosului în procesul de concurare a naturii. Artă reprezintă idealul de armonie necesar omului pentru a ordona haosul. Prin acest studiu, savantul îmbogățește conceptul artei care nu mai este înțeleasă ca o simplă ilustrare a voinței creatoare. Către sfârșitul vieții, savantul a înțeles că artă transcende lumea sensibilă prin crearea armoniei, apropiindu-se de personalitatea romantismului german Novalis, care vedea misiunea artei în unirea sufletului cu destinul, într-o stare de armonie și fuziune.

A. Riegl își începea cercetările prin analiza gramaticii limbajului plastic al operei de artă, înțelegând diferența fundamentală între obiectul artistic și documentul istoric.

Lucrările lui Alois Riegl nu s-au constituit într-un corp unic de doctrină. Ideile sale s-au formulat pe cale empirică și nu prin speculații abstracte asupra artei. Fazele gândirii sale pot fi urmărite în evoluția lor prin lucrările fundamentale care le-au generat. Analiza activității sale trebuie să pornească de la cercetarea fiecăreia dintre operele sale.

⁷ Alois Riegl, op cit, p. 127.

Problemele stilului publicată în 1893- reprezintă o încununare a primei etape a activității sale, sintetizând cercetările multiple în cadrul muzeului vienez. Problema care l-a preocupat în acea perioadă a fost relația dintre ornamentul oriental și cel clasic. Spre exemplu, autorul demonstrează că ornamentica covoarelor ornamentale nu era o creație indigenă, ci, ornamentul bizantin și cel islamic au o origine comună în ornamentul clasic. Arabescul arab nu este decât o formă orientalizantă a palmei clasice. Alois Riegl demonstrează continuitatea ornamentelor florale din arta egipteană și a Orientului Mijlociu antic în arta clasică greco-romană și în arta bizantină și islamică. Această concluzie constituie dovada continuității artistice în istorie, *Stilfragen*, reprezentând tentativa de a ilustra o evoluție neîntreruptă de cinci milenii. Pentru a putea demonstra ideea continuității, A. Riegl trebuia să elimine teoria materialist - tehnicistă a originii artei și evoluției stilurilor, să minimalizeze rolul factorilor exteriori pentru a putea explica schimbările stilistice în termenii unei evoluții interne, organice, ca pe o dezvoltare relativ autonomă. În introducerea lucrării, autorul face o pledoarie în favoarea existenței autonome a unei istorii a artei ornamentale. El și-a propus astfel elaborarea unui sistem tipologic, nu istoric, criteriul determinant fiind cel tipologic, nu cronologic. Savantul vienez afirmă că orice formă de artă, inclusiv cea decorativă, este indisolubil legată de natură. Dependența artei de natură este implicit afirmată în operele de sculptură. La originea ornamentelor geometrice, factorul istoric este determinant, pentru că „unele popoare le-au precedat pe altele”. Riegl menționează că nu tehnica este cauza originară a apariției artei, ci o anumită voință artistică. Autorul formulează conceptul fundamental al îndelungatei sale meditații pe marginea fenomenelor artistice: *kunstwollen* - voință artistică. Istoria artei se prezintă ca o luptă continuă cu materia, iar factorul activ al evoluției formelor este gândirea creatoare care tinde să-și lărgască sfera de acțiune și capacitatea figurativă. Riegl consideră că simbolismul a avut o importanță majoră în constituirea primelor forme de artă și mai ales a semnificațiilor acestora, dar nu a fost factorul absolut care a determinat dezvoltarea lor. El acceptă că la originile ei, arta a avut o valoare sincretică, îmbinând semnificațiile religioase, estetice și practic - utilitare. Pentru a demonstra continuitatea evoluției artistice a artelor ornamentale, el a urmărit metamorfoza unor motive, ca de pildă acantul. Demonstrând principiul continuității artistice de-a lungul istoriei, lucrarea lui Riegl introduce o nouă dimensiune a raportului dintre artă și realitate, prin teza că experiența vizuală a artistului devine fructuoasă atunci când corespunde cerințelor stilistice ale epocii lui. Acantul nu a fost folosit ca ornament în arta decorativă decât atunci când reprezentarea naturalistă a fost posibilă, transformând palmeta în acant.

În *Istoria ornamenticii*, fiind înțeleasă de Riegl „ca probleme de stil” se pune problema dacă opțiunea pentru artele decorative nu i-a fost sugerată de distincția kantiană între frumosul liber și frumosul aderent. Studiul ornamenticii i-a permis lui Riegl să-și concentreze atenția asupra calităților formale eliberate de „conținut”: *pulchritudo vaga* este definit ca element fundamental al operei de artă. Ornamentul devine formă frumoasă, iar conținutul se împletește cu forma, „cu scopul de a fi plăcut”. Problemele stilului constituie în primul rând o istorie a formei artistice în dezvoltarea ei milenară și totodată o primă mărturie a formalismului în istoria artei. Imaginea transformării stilurilor creată de Riegl, este bogată în semnificații. Fiecare stil își creează propriile probleme, determinând unele conflicte pe care noi răspunsuri stilistice trebuie să rezolve. Astfel se demonstrează continuitatea dezvoltării stilurilor. În ideea că fiecare stil este definit de un ideal estetic propriu, istoricul de artă nu poate să compare o operă a trecutului cu normele absolute ale unei estetici anume. Riegl demonstrează

necesitatea cercetării obiective a stilurilor, introducând relativismul istoric ca principiu necesar în abordarea științifică a fenomenelor artistice. După ce a dezvăluit evoluția continuă a invenției formale din artele decorative, el și-a verificat teoria, analizând o epocă delimitată istoric, dar privită în toate manifestările de artă plastică: arta romană târzie.

Sedlmayr subliniază importanța lui Riegl în domeniul științei și istoriei comparate cu caracter empiric, a artei ce culminează într-o nouă teorie a stilurilor și a istoriei stilurilor. Același teoretician era convins că în opera lui Riegl se află schema de cea mai mare anvergură elaborată până la el (până în 1928) a unui sistem al științei despre artă.

În perioada interbelică, un număr de învățați germani, mai ales G. Rodenwaldt, K. Lehmann și M. Wegner, au urmat direcția lui Riegl și au căutat să definească scopul și trăsăturile artei antice târzii, deși au apărut o serie de neînțelegeri în ce privește datarea, locul, modalitatea și motivul apariției acesteia.

ALOIS RIEGL ET SA CONTRIBUTION A LA CONFIRMATION DE LA METHODE DE RECHERCHE DANS LE DOMAINE D'HISTOIRE D'ART

Résumé

Le savant viennois Alois Riegl a été l'un des fondateurs de l'école viennoise de l'histoire de l'art. Il a eu une grande importance pour la création des disciplines modernes de la recherche scientifique de l'histoire de l'art et de la théorie de l'art. Son œuvre s'encadre dans le mouvement universel de remise à neuf, manifesté au début du XX-ème siècle, le savant a essayé un rapprochement de la conception historique avec celui visuel. Alois Riegl a remplacé le concept de la détermination artistique avec l'originalité artistique, ou la volonté artistique.

Les œuvres d'Alois Riegl, parmi nous mettons en évidence : L'histoire artistique roumaine tardive, L'apparition de l'art baroque à Rome, Les problèmes du style, L'histoire de l'ornementation, La grammaire historique des arts plastiques, tous ont une double signification : ils ont contribué totalement, à écarter les préjugés matérialistes et dogmatiques et aussi ils ont fondé des directions modernes pour la recherche scientifiques de l'art.